

נוסח קראי להקדמה ל"ספר מאזנים" לר' אברהם אבן עזרא
(פירקוביץ' AII, עברית 456/1)

בספרייה הממלכתית הציבורית של פטרסבורג (לנינגראד דאז), במחלקת כתבי-היד, שמור דף אחד מ"ספר מאזנים" של אברהם בן עזרא. העתקתי את תוכנו בשנת 1988 וכן קיבלתי צילום, אך הצילום פגום. לבקשתי, העתיק אותו ד"ר בנימין ריצלר מהמכון לכתבי-יד בירושלים מחדש בעבורי בהיותו בפטרבורג באביב 1995. בכמה מקומות קריאתו שונה משלי, ותיבות אלה לא הכנסתי לטקסט. להלן הטקסט של כתבי-יד זה בהשוואה לטקסט שבדפוס וויניציא (משנת ש"ו):

עמוד א

¹בנו של ר' הלל הזקן אשר שם לבו
במצות¹ אלהינו² והיא ש סדרי משנה² עליה אין להוסיף
וממנה אין לגרוע³ זולתי תוספתא דר' היא ור' הושעיא ודבר קפרא
ורבים אין מספר³ גם אחריהם⁴
התלמוד וילכו במעגלותיהם⁵ ויסקלו מסלות התעודה ויסירו
אבן נגף מארחות יושר⁶ והנוטה⁷ מכל אשר דר ו ה⁷ פתלתל
ועקש ואחרי כן עמדו בישראל כיד אלהינו הטובה עלינו⁸ שני
המאורות הגדולים⁸ שומרי חומות המקדש והמעוז⁹ מוסד¹⁰ יי
א אשר לא יוכל איש זר להחריבו וזאת המקדש¹⁰ הם
ספרי הקדש ואנשי התורה הם אנשי המסורת שהבדילו כל
ערב מן הקדש ויספרו מתי המקדש¹¹ מניין שתיים¹¹ עד אחת
עשרה למען אשר לא יקרב איש¹² זר אל שערי הקדש¹³
ברוך יי¹⁴ אלהי אבותינו¹⁴ אשר נתן כזאת בלב
¹⁵ממלכת שאר כוהניו לבנות¹⁵ ביתו שהוא בית החכמה¹⁶ כדברי
שלמה עה¹⁷ ¹⁸חכמות בנתה ביתה¹⁸ ¹⁹חצבה עמודיה שבעה¹⁹ והתורה
השנית ההולכת למול ואני אחריה הם מלומדי חכמת²⁰ התורה
והם אנשי הדקדוק לדעת²¹ תהלוכות לשון הקדש ומוצאיה
ומובאיה ותולדותיה²² המלכים והנחיים והנעים והעבדים
המשרתים והשרשים והנמשכים והנעלמים והמתחלפים

והמתהפכים והאחדים והיחידים והרבים והזרים והנכתבים
והקראים והשורקים והחיצונים והחסרים והיתרים והנו
והגודעים והתמהים והנרחבים והנפתחים והחלשים והסמוכים
והמוכרתים והנפרדים והנצמדים והחזקים והרפים והדגושים
והמובלעים והזכרים והנשים והגבוהים והנשברים והעולים

עמוד ב

והיורדים והשלמים²³ והנקראים והע
והפ[ע]לים והשניים והשלישיים והרביעיים והכללים והפרטים
והעומדים והיוצאים וה²⁴ והעתידים והבנונים והבניינים
והכבדים²⁵ ואלה הם העמודים
אשר בית החכמה נכון עליהם ישלם יי פעלם ותהי נא²⁶
[מש]כרתם שלמה מעמו כי עשו חסד עם עמו ותהלות²⁷
על כל אלה עד אין חקר לשמו ונגד זקניו²⁸ כבוד ואלה
הם²⁹ שמות זקני³⁰ לשון הקדש.³¹ ³² הרב רבינו סהל הקרא[ני] בן
מצליח ניע ויפת הלוי ניע ור בנימין האונדי ניע ור' דניאל בן
משה ניע ובן יפת הלוי ניע ור' דויד הנשיא ניע
ואחריהם שקעו וינוחו על משכבותם³² הגאון רב סעדיה
מפיתום ראש³³ המדברים בכל מקום אגר ספר
האגרון³⁴ וספר לשון עברית³⁵ לדבר במ³⁵ צחות³⁶ וחכם ירושלמי
לא ידענו שמו גם הוא תקן בדקדוק הלשון שמונה ספרים
כספירים יקרים ור'³⁷ אדונים בן תמים הבבלי עשה ספר
מעורב מלשון ע[ר]בי³⁸ ועברי³⁹ ור'⁴⁰ יהודה בן קריש ממדינת
תאהרת כתב ספר היחס⁴¹ וקרא שמו אב ואם וראוי לנהוג
בו⁴² כבוד ור'⁴³ מנחם בן סרוק⁴⁴ הספרדי⁴⁵ גם הוא חבר המחברות⁴⁶
וימצאו בו דברים ניחומים ור'⁴⁷ אדונים הלוי בן לברט מערבי
ממדינת פאס⁴⁸ גם הוא משיב דברים נכוחים ור'⁴⁹ יהודה
ב⁵⁰ דויד מערבי ממדינת פאס⁵¹ הנקרא חיוג' חכם חרשי
הלשון רב על כל חושבי מחשבות ומחשבתו הולידה ארבעה
ספרים והם ספר הנוח וספר הכפל וספר הנקוד וספר הקרחה⁵²
והילדים האלה ארבעתם נתן בהם האלהים חכמה⁵³ ור'⁵⁴ יונה
הרופא

חילופי נוסחות לעמוד א

1-1 . דפוס ויניצאה משנת ש"ו (להלן: דפוס): "ואחר גלות אבותינו מעיר הקדש העיר
יי את רוח קדושו ובראשם רבינו הקדוש לחבר רשום בכתב אמת במצות".

- 2-2. דפוס: "והיא המשנה".
 3-3. דפוס: חסר.
 4. דפוס: הוספה – "באו שרי קדש והם".
 5. דפוס: "במעגליהם".
 6. דפוס: "י".
 7-7. דפוס: "מעל הדרך אשר דרכו בה".
 8-8. דפוס: "שתי תודות גדולות האחת".
 9. דפוס: "המעוז".
 10-10. דפוס: "ידי אלהינו אשר לא יכול זר להחריבו וזה המקדש".
 11-11. דפוס: "מבין שמים".
 12. דפוס: חסר.
 13. דפוס: "צדק".
 14-14. דפוס: "אלהינו".
 15-15. דפוס: "שאר ממלכת כהניו לפאר".
 16. דפוס: "החכמ".
 17. דפוס: חסר.
 18-18. בכתב-היד אין ניקוד; בדפוס: "חֲכָמוֹת בְּנֵתָה בֵּיתָה".
 19-19. דפוס: חסר.
 20. דפוס: "מלחמת".
 21. דפוס: "ולדעת".
 22. דפוס: "ותולדות".

חילופי נוסחות לעמוד ב

- 23-23. במקום זה תיבות כתב-היד לא פוענחו; דפוס: "והמפיקים והנמצאים".
 24. דפוס: הוספה – "והעוברים".
 25. דפוס: הוספה – "והקלים והנכפלים".
 26. דפוס: חסר.
 27. דפוס: "ותהילות".
 28. דפוס: "זקיניו".
 29. דפוס: חסר.
 30. דפוס: "זקני".
 31. דפוס: "הקודש".
 32-32. דפוס: חסר.
 33. כתב-היד: הוספה – "המדבר" ומחיקה.
 34. בכתב-היד אין ניקוד; בדפוס: "הָאֲגֹרֶן"; בהוצאת האקדמיה ללשון, תשכ"ט: "הָאֲגֹרֶן".
 35-35. דפוס: חסר.
 36. דפוס: "וספר צחות".
 37. דפוס: "ורבי".
 38. דפוס: "עַרְב".
 39. דפוס: "וְעַרְב".

40. דפוס: "ורבי".
41. דפוס: "היחש".
42. דפוס: הוספה – "דרך".
43. דפוס: "ורבי".
44. דפוס: "שרוק".
45. דפוס: "ספרדי".
46. דפוס: "ספר מחברת".
47. דפוס: "ורבי".
48. דפוס: "פאס".
49. דפוס: "ורבי".
50. דפוס: "בר רבי".
51. דפוס: "פאס".
52. בכתב-יד זה ספרו של חיוג' "כתאב אלנתף" נקרא "ספר הקרחה" (עמוד ב שורה 23), וגם נחמיה אלוני תרגם "ספר הקרחה";¹ אולם במהדורות הקדומות של "ספר מאזנים" (משנת 1546 ומשנת 1717) נקרא "כתאב אלנתף" "ספר הרקחה". קוקובצוב מתח ביקורת חריפה (בשנת 1916) על התרגום "ספר הקרחה".²
53. בדפוס: הוספה – "ואדונינו רב האי גאון אסף ספר המאסף מלא חכמה וכליל יופי".
54. דפוס: "ורבי".

הטקסט הוא חלק מההקדמה ל"ספר מאזנים". שבע השורות הראשונות של עמוד א מעידות על יחסו של הכותב לספרות חז"ל, ל'משנה עליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע וזולתי תוספתא' ולתלמוד ש"הנוטה מכל [...] פתלתל ועקש". זו השקפתו של אברהם בן עזרא, שהמעתיק הקראי הותירה בלי שינוי, על אף שרעיון בסיסי זה הוא בניגוד מוחלט לתורת הקראים; כידוע, לחמו הקראים בחרוף נפש במשנה ובתלמוד, ודי להזכיר את דברי סלמון בן ירוחם: "אין בהם [בשישה סדרי משנה] תורת הגיוני וגם לא תורת משה נבוי",³ וכן: "אם התלמוד מדברי נביאים דברים נחלפים למה בו נמצאים, עתה נדע כי הוא שטות ודברי פתאים".⁴

מתוכן השורות הראשונות אנו יכולים להיווכח שלמעתיק הקראי יחס אוהד לחז"ל ולספרותם. מכך ניתן להסיק שהטקסט הועתק בטורקיה בסוף המאה החמש עשרה לסה"נ. בתקופה זו הייתה קהילת הקראים בקונסטנטינופול ובערים סביבה שרויה במשבר רוחני עמוק⁵ – משך כל המאה החמש עשרה לא נתחברו בה חיבורים קראיים חדשים – וכמה מבני התורה בקהילה ראו בהתקרבות לחז"ל ולספרותם

1. ראה אלוני, עמ' 99.

2. ראה קוקובצוב, עמ' 14–15.

3. ראה דודסון, עמ' 41.

4. שם, עמ' 44.

5. ראה צינברג, עמ' 164–179.

מוצא מן המשבר. מורים רבנים יוצאי ספרד לימדו את הקראים משנה, תלמוד ולשון הקודש בעזרת ספריהם, ובייחוד היה נפוץ ביניהם חיבורו של אברהם בן עזרא "ספר מאזנים". המעתיק, שהעתיק את דברי אברהם בן עזרא על חשיבות ספרות חז"ל כלשונם, ביטא בכך הלכה למעשה את הלך הרוח החדש בקרב הקהילה.

לעומת זאת, בהמשך ההקדמה הכניס המעתיק תוספת להיסטוריוגרפיה של תורת הלשון העברית; תוספת זו היא ההבדל הבולט ביותר בין הטקסטים המשווים (הערה 32-32). על פי התוספת, ראשית תורת הלשון העברית היא יצירתם של חכמי הקראים ולא של הרבנים. לאחר התיבות "ואלה הם שמות זקניי [צ"ל זקני] לשון הקדש" שבעמוד ב נקב המעתיק בשמותיהם של שישה חכמים קראים – הרב (!) רבינו סהל הקראי בן מצליח, יפת הלוי, ר' בנימין האונדי, ר' דניאל בן משה, בן יפת הלוי ור' דוד הנשיא – ורק אחריהם בשמו של הרב סעדיה גאון. מרב סעדיה גאון עד לר' יונה הרופא לא שינה המעתיק מן הטקסט של אברהם בן עזרא אלא בפרט אחד: הוא הוציא מן הרשימה את שמו של ר' האי גאון. בזה ביקש המעתיק, כנראה, להדגיש את שייכותו לכת הקראים.

נגזר מן הקטע שברשותנו שהמעתיק, על אף אהדתו למשנה ולתלמוד, חשב שחכמי הקראים הם שייסדו את דקדוק הלשון ואילו הרבנים – הגאון סעדיה ואחרים – רק המשיכו אחריהם. רעיון זה, מסופה של המאה החמש עשרה, הופיע שוב בחצייה השני של המאה התשע עשרה: החוקרים פינסקר, גייגר, גרץ ומונק טענו שהקראים הם הם שיצרו את דקדוק הלשון; פינסקר אף טען שהקראים ייסדו את המסורה ואת הניקוד.⁶ בפולמוס החריף שעוררה שאלה זו חיוו דעתם נויבאור ובייחוד הרכבי. נויבאור לעג לרעיון שהקראים ייסדו הכל – את ספרות המסורה, את הפילוסופיה היהודית, את הדקדוק ואפילו את יסודות השירה העברית;⁷ אברהם הרכבי, מחשובי החוקרים של כתב-היד העבריים שבספריית פטרבורג, היה בטוח ש"לא מהקראים באה לנו כל חכמת הדקדוק".⁸ בסוף המאה שעברה ובתחילת המאה העשרים התבססה ההשקפה ראשית דקדוק הלשון העברית היא מפעלם של הרבנים, וקשורה לרב סעדיה גאון.⁹

הקטע שלפנינו מחייב עיון מחדש בשאלה זו. נתחיל מתוכנו: לדברי מעתיק הקטע חכמי הלשון הראשונים הם סהל בן מצליח ויפת הלוי (עמוד ב שורות 7-8), ויצירותיהם קדמו לאלה של הרב סעדיה גאון; אולם שני חכמים אלה פעלו לאחר סעדיה גאון, ואף יש בחיבוריהם ביקורת על כתביו. את שמו של בנימין האונדי¹⁰

6. ראה פינסקר, עמ' ד.

7. ראה נויבאור, עמ' VII.

8. ראה הרכבי, עמ' ת, הערה ו.

9. ראה באכר, עמ' 2; ילין, עמ' 40.

10. כך בכתב-היד, הוא בנימין בן משה נהאונדי.

מזכיר המעתיק לאחר סהל בן מצליח, אבל ידוע שהוא היה מחכמי הקראים הראשונים וחי במאה התשיעית, כלומר לפני סהל בן מצליח. מכאן שלמחבר רשימת המדקדקים הקראים שבהקדמה ל"ספר מאזנים" שלפנינו לא הייתה התמונה הריאלית של תולדות הדקדוק העברי ברורה. נראה שהוא לא ראה כמו עיניו את חיבורי הדקדוק ואת התוספת להקדמת ספרו של אברהם בן עזרא כתב כשהוא נסמך על השמועה או אולי על זכרונה הקלוש של הקהילה בימיו, וזכורים דברי משה שטיינשניידר:¹¹ "הציונים הכרונולוגיים הנמצאים בספרי הקראים המאוחרים אינם ודאיים כלל יען כי הוציאו המחברים מלבם על פי הלך רוחם הפרטי והם מלאים סתירות לרוב". עם זאת, ידוע שחכמי הקראים היו מביאים הוכחות מדקדוק הלשון במלחמתם נגד הרבנים וספרותם ואת דברי מתנגדיהם הדתיים היו משתדלים להפריך על ידי הוכחות דקדוקיות; אולם עד היום לא העלה המחקר אף לא חיבור דקדוקי שיטתי אחד שנכתב על ידי קראי שפעל לפני הרב סעדיה גאון. בחיבורי הדקדוק יש אזכורים לחיבורים קראיים קדומים: אבו אלפרג' בן המאה האחת עשרה, למשל, הזכיר את "כתאב אלדקדוק לאבו יעקוב בן נח",¹² ואזכור זה אינו יחיד במינו. בעיית הדקדוק העברי שלפני הרב סעדיה גאון מחכה לגאוליה, ועתה, כשברשותנו צילומים של כתבי־יד מספריית פטרבורג, אפשר יהיה להתקדם גם בחקר בעיה זו בהיסטוריוגרפיה של הדקדוק העברי.

קיצורים

אלוני = נ' אלוני, מחקרי לשון וספרות, ג, ירושלים תשמ"ט.

W. Bacher, *Die Anfänge der hebräischen Grammatik und die hebräische Sprachwissenschaft von 10. bis zum 16. Jahrhundert*, Amsterdam 1974

דודסון = סלמון בן ירוחם, ספר מלחמות ה', מהדורת י' דודסון, ניו־יורק תרצ"ד. הרכבי = א' הרכבי, "השריד והפליט מספר האגרון לרב סעדיה", זכרון לראשונים וגם לאחרונים, חלק א, מחברת ה, חוברת א, פטרבורג 1891.

לין = ד' לין, תולדות התפתחות הדקדוק העברי, תל־אביב תש"א.

A. Neubauer, *Aus der Peterburger Bibliothek*, Leipzig 1866

פינסקר = ש' פינסקר, ליקוטי קדמוניות, ויען תר"ך.

צינברג = י' צינברג, "המשכילים שבקונסטנטינופול", ייבריסקאיא מיסל, לנינגרד 1926 (ברוסית).

קוקובצוב = פ' קוקובצוב, נאויע מאטעריאלי, II, פטרבורג 1916 (ברוסית).

שטיינשניידר = מ' שטיינשניידר, ספרות ישראל, ווארשא [אין תאריך].

11. ראה שטיינשניידר, עמ' 169.

12. אלכתאב אלמשתמל, כ"י פירקוביץ II, ערבית־יהודית 2253, דף 30, עמ' א, שורה 6.